

dr. Issekutz Sarolta

Magyarörmény értékmentés 1. rész

A Magyarörmény értékmentés fogalom értelmezése igen tág lehet. Jelentheti a magyarörmény közösséghez köthető tárgyak, műemlékek, templomok, temetők, művészeti alkotások, dokumentumok stb. felkutatását, rendszerezett dokumentálását, állagának megóvását, kezelését stb. Első megközelítésben mindenkinek ezek jutnak az eszébe, hiszen ez a kézenfekvő értelmezés. Természetesen az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület ezeket az értékmentő feladatokat felvette az elvégzendők listájára és az elmúlt 20 év alatt ezeket művelte is, anyagi és emberi erőforrásainak lehetőségeihez képest. Az elvégzett munkákról már sokszor írtunk, beszámoltunk, így most csak címszavakban foglaljuk össze azokat.

1997 február 14-én született meg az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület 22 alakuló tag által. Az egyesület célja az volt, hogy országos hatókörű szakmai szervezatként az örmény nemzetiségi kultúrát ápolja, együttműködjön az erdélyi közösségekkel, az örmény nemzetiséget képviselje.

E célt apróbb feladatokra bontva valósítottuk meg: bemutattuk az ősi és az erdélyi örmény kultúrát; barangoltunk őseink földjén (Örményországban, Erdélyben és Moldvában, valamint másutt, az örmény emlékek nyomában; kapcsolatot tartottunk az erdélyi örmény katolikus egyházközségekkel; aktívan részt vettünk az erdélyi közösségek életében. Ápoltuk az örmény katolikus egyházi kapcsolatokat Magyarországon, Erdélyben, Rómában és Libanonban. Kiállításokat, klubokat, találkozokat szerveztünk, kiemelve a Fővárosi Örmény Klub rendezvénysorozatát, amely huszonhárom éve havonta magyarörmény - örmény tematikájú műsoraival, örmény származású szereplőivel, filmvetítésekkel fogadja a közösségi tagokat. Közösséget építettünk, díjat alapítottuk (Szongott Kristóf-Díj) és osztottunk ki évente. 22 év óta kiadjuk az Er-

délyi Örmény Gyökerek Füzeteket, mint a magyarörmények dokumentáló és tájékoztató lapját. Beindítottuk az Erdélyi Örmény Múzeum könyvsorozatunkat (eddig 26 kiadvány jelent meg), honlapot üzemeltettünk. Nemzetközi Konferenciákat és Örmény Kultúra Heteket szerveztünk, kapcsolatot tartottuk az óhazával és más örmény diaszporákkal.

Az örmény tudományos és kulturális életet támogattuk és magunk is végeztünk genealógiai és történeti kutatásokat, tartottunk előadásokat. Koszorúztunk és megemlékeztünk az örmény, magyarörmény és magyar ünnepeken, támogattuk az örmény- és magyarörmény épített műemlékek, temetők állagmegőrzését. Aktivitásunkról és tevékenységünkről, tapasztalatainkról, problémáinkról folyamatosan beszámoltunk a Füzetekben és a honlapunkon, így ezekről, bármennyire részét képezi a magyarörmény kulturális értékmentésnek, most nem kívánunk részletesen beszámolni.

Jelen cikk tárgya egy igencsak átteles értelmezése az értékmentésnek: a II. Világháború utáni tiltások, megtorlások miatt bezárkózott és szinte csak titokban működő magyarörmény közösség talpra állítását kellett felvállalnunk, ennek története pedig megőrzendő.

Közismert a magyarörmény diaszpóra történetében, hogy őseink 1239-ben menekültek el a tatár invázió elől az „ezer-egy tornyu” Áni székesfővárosból, több száz éven keresztül menekültek a tatárok elől, majd 1672-ben találtak új hazát maguknak a Kárpát-medencében, Erdélyben. Ekkor az örménység nyelve az örmény nyelv nyugati nyelvjárása volt, majd a kipsák-örmény nyelvjárásra változott a Krímben és Moldvában is ezt használták. Az erdélyi betelepülés után az erdélyi örmény nyelvjárás beszélték, amelyet 200 évvel ezelőtt fokozatosan felcseréltek a magyarra. Ennek következtében tehát az Erdélyben élő és onnan Magyarországra származott örmények a magyarörmények. Először Trianon után, majd a II. Világháború során menekült el az örménység nagy tömegben az erdélyi kolóniákból

(Erdélyben látványos létszámcsökkenést idézve elő) a mai Magyarországra. A Trianon után áttelepült örmények szabadon gyakorolták örmény kultúrájukat, egyesületet hoztak létre, kulturális rendezvényeket tartottak, kiadványokat jelentettek meg és gyakorolták örmény katolikus vallásukat. A II. Világháború utáni időszakban azonban a szocialista diktatúra politikai-, kulturális célkitűzéseiben tiltott volt minden civil szerveződés és a hitéletet is üldözték.

A meglévő szervezeteket – így az 1920-ban alakult Magyarországi Örmények Egyesületét is kötelezték működése befejezésére és dokumentumai beszolgáltatására - még inkább tiltott volt a nemzetiségi hovatartozásról, hitéletükről még beszélni is. Az ezidő tájt Erdélyből menekült magyarörmények rögtön a budapesti örmény katolikus plébánián jelentkeztek és a plébános, valamint a már itt letelepült örménység segítették az újonnan érkezőket lakhelyük megtalálásában (általában a már gyökeret vert „trianoni” menekültek szolgáltatták az átmeneti szállást, munkahely megtalálását), elhelyezkedésükben. Ezért egyáltalán nem meglepő, hogy a rendszerváltásig eltelt időszak alatt – a szülőföld elvesztésének traumája és a megtorlástól való félelem következtében – elhalványodtak az emberekben a nemzetiségi gyökerek, a nemzetiségi kultúra fontossága. Ennek ellenére a családok nem szakadtak szét, az örmény katolikus plébániái találkozókön a lehetőségekhez képest a nemzetiségi szokások – az örmény ízekkel fűszerezve – csendben működtek tovább.

A magyarörmény közösségnek szerencséje volt Budapesten, hogy az örmény katolikus hitéletet titokban egy lakásban (Budapest, V. ker. Semmelweis u. 9. II. em.) tovább tudta éltetni P. Kádár Dániel

plébános bátor kiállásával. Bár besúgókat rendszeresen lehetett látni a közösségben, akiknek írott jelentései is napvilágra kerültek a rendszerváltás utáni időkben. Ez a lakásból lett Isten hajléka adott lehetőséget titokban a szentmisék, egyházi ünnepek, keresztelők, elsőáldozások, agapék – szegényes, de örményes kivitelben –, temetések közös megélésére, a családok találkozására, problémái megbeszélésére, segítésére. Ez a kis örmény katolikus közösség örmény gyökereit az Erdélyben maradt családtagok levélbeni beszámolóival, 1955, a háttár megnyitása után pedig az otthonmaradt családtagok, közösségek meglátogatásával tudta életben tartani. 1994 óta ezen menekült örmények lettek a magyarörmény – örmény kultúra felszítói, akik igényelték, hogy a szülőföld elvesztése után legalább az örmény gyökereket előadások, kulturális műsorok, kiállítások, könyvek, genealógiai kutatások által újra éljék, megismerhessék és bemutathassák. Ugyanakkor megfogalmazódott bennük, hogy felszínre hozhassák és bemutathassák Magyarországon a szülőföld szépségét, az ott maradt templomaikat, temetőiket, építészetüket, műtárgyaikat és hagyományaik sokszínűségét, családi kapcsolataikat, megélve és továbbadva gyermekeiknek a szabad identitásvállalás gazdag eredményeit.

A háború előtti generációk az erdélyi örmény városokban – a régen zárt kolóniákban – megélték az örmény gyökereik sokszínűségét: az örmény katolikus szentmisék az örmény katolikus templomokban, az örmény temetők, a helyi örményességgel, a családdal való állandó kapcsolat kielégítette igényeiket. Az örmény családokra jellemzően a közösségen belüli házasságok segítették a családi vagyonok egyben tartását. Nem felejthető el, hogy kultúránk sokszínűségét, történelmüket

Szongott Kristóf (1854-1907) szamosújvári tanár és armenológus kutatta és feldolgozta számukra az 1897-1907-ig megjelent ARMENIA magyar – örmény havi szemle folyóiratában, valamint *A Magyarhoni örmény családok Genealógiája* (1898), végül az 1901-1903 között megjelent négykötetes *Szamosújvár szabad királyi város Monográfiája* kötetében. E hihetetlen kultúrtörténeti kincstár tette lehetővé a magyarörménység történelméről, múltjáról és akkori jelenéről, a külföldön élő örménység helyzetéről való ismeretek megszerzését az Erdélyben élt magyarörménység számára. *Szongott Kristóf* a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt és rendszeresen tájékoztatta az Akadémiát kutatásai eredményeiről, az erdélyi magyarörmények helyzetéről. Művei Erdélyben sok családban megmaradtak, de a tiltások, megtorlások évtizedeiben teljesen elfelejtődtek. Az 1930-as évektől egyre több vegyes-házasság jött

Szongott Kristóf

létre a székelyekkel, amelyekre nem volt jellemző a közösségen belülről történő társ választás tudatossága, mint korábban. Kellott hozzá valaki, aki kutatta Szongott Kristóf hagyatékát és kellett hozzá az EÖGYKE (1997-től *dr. Issekutz Sarolta* elnök), hogy felrálja az örmény katolikus közösségeket (Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz) a magyarörmény kulturális örökségük felélesztésére. Ellátta őket és a hazaiakat *Szongott Kristóf* műveivel – a könyvtáraknak is juttatott belőle –, hogy segítse az erdélyi örménységet a helyi örmény kulturális örökség bemutatásában, hagyományai újratanulását, megmentésében. Így jöttek létre az EÖGYKE segítségével nemcsak az ismert kolóniákban, Erdélyben a civil szervezetek az örmény katolikus egyházközségek mellett, és megkezdődött a kutatás Erdélyben és Magyarországon is a magyarörmény nemzetiségi kultúra, a gyökerek feltárására.

A nemzetiségi hovatartozás témája a magyarországi örménység körében csak az 1993-ban életbe lépett kisebbségi törvény örmény kisebbség meghatározásával került felszínre, mégpedig a Magyarországra frissen betelepült keleti örmények hatására. A megkülönböztetés miatt ekkor kezdte használni az Erdélyből elszármazott örménység a **magyarörmény** meghatározást, amelyet *Szongott Kristóf* már a 19. sz. utolsó harmadában használt, és kiadványaiban megjelentetett, mégpedig a **Kárpát-medencén túli örményektől** való megkülönböztetés céljából. Ezen szóhasználathoz az Erdélyből elszármazottak hozzátették az **erdélyi** meghatározást is, amely a szülőföldre utal.

1993-ban a LXXVII. törvény létrejöttével a kinyilvánított 13 nemzetiség háza táján megindult az újjáéledés, a zárt kolóniában élő kisebbségek megszervezhet-

ték magukat. A törvény a nemzetiségek meghatározásával és választási feltételei szigorú szabályozásával új helyzet állt elő a hazai örmények számára is, amely lehetővé tette az identitás kinyilvánítását, örmény kisebbségi önkormányzatok létrehozását helyi, megyei és országos szinten, mindezt az alábbi feltételek szerint:

1. § (1) E törvény értelmében nemzetiség minden olyan - Magyarország területén legalább egy évszázada honos - népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, a lakosság többi részétől saját nyelve, kultúrája és hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozástudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul.

Az örmény gyökerű közösség sikeres felélesztésének útja és problémái a nemzetiségi önkormányzatiság megalakulásával a rendszerváltás után

Közismert, hogy a magyarörmények már közel 200 éve elhagyták az örmény nyelvet és magyar neveket vettek fel, többnyire neveik magyarításával. Nem volt különleges „örmény” megjelenésük. Szerencsére a kutatók azért ismerték e nemzetiséget, az akkori becslések 10-15 ezerre becsülték létszámát. Sokakat meglepett, hogy az örményeket felvették a legális nemzetiségek közé. Különösen azért, mert Örményország távol van, nincs közvetlen határ és nincs nyelvi utánpótlás. Csak hát hol is vannak az örmények, akik csak titokban merték eddig megvallani örménységüket? Itt szeretnénk rátérni a címben szereplő „magyarörmény értékmegtartás”-hez. A feladat fordított, nem egy

jól működő közösséget kell összefogni, értékeit megmenteni, hanem egy saját identitását titokban tartó közösséget kell felébreszteni. Fel kell rázni, hogy kellő identitástudata legyen, hogy meg tudja magát védeni azok támadása elől, akik az örmény önazonosságát támadják. Találkoztunk olyan erdélyi örménnyel, aki azt mondta, „nem vallom magamat örménynek, mert mit szól a szomszéd, akinek eddig azt mondtam, hogy én székely magyar vagyok”. Közismert, hogy a Kárpát-medencében igen kevert nemzetiségek és népek élnek. Erdélyben, akkor még homogénnek, zártnak nevezhető örmény diaszpórák szomszédságában magyarok, székelyek, szászok, románok stb. éltek. Az is érthető, hogy e szomszédságok következtében később sok vegyesházasság keletkezett. A magyarörmények között a leggyakoribb az örmény-székely vegyesházasság. Van persze olyan örményünk is, aki 80%-ban szász és csak 20 százalékban rendelkezik örmény ősökkel és mégis a választása az örményre esett, amikor be kellett vallani nemzetiségét. Sokan jelentkeznek az Egyesületnél, hogy sejtik az örmény gyökereket, de a családban nem beszéltek erről, már nincs kit megkérdezni. A feladat nem a felszínen jól működő közösség értékeinek megmentése, hanem az önmaga örmény identitását titokban tartó közösség megtalálása volt. A feladatot nehezítette, hogy felnőtt a II. Világháború utáni tiltó időszakban egy generáció, amely a saját örmény identitásával, értékeivel még nem találkozott. Számukra elsődleges feladatunk a találkozás megteremtése, az örmény kultúra megszeretése, majd annak az érzésnek elsajátítása, hogy legyen büszke ősei dicső történelmére, múltjára és hagyományaira. A feladatot *Kali Kinga* kultúrantropológusunk „rearmenizálásnak” nevezi.

Riportrészlet dr. Issekutz Sarolta ügyvéd (Fővárosi Örmény Önkormányzat elnöke) 2000-es évek elején adott interjújából

Gyermekkoromban már tudtam, hogy fele-fele arányban örmény és székely származásúak vagyunk. Otthon szüleink így neveltek bennünket. Sokat mesélt apám az örménységéről, az Ararátról, 10 éves koromban elsősor elutazhattunk Erdélybe az örmény kolóniákat is megismerni, örmény tárgyú könyveket is olvastam. Nagyon büszke is voltam rá, hogy örmény vagyok, sokáig „a kis örmény” voltam az iskolában, akit meg lehetett kérdezni, ha valamit nem tudtak eldönteni, például még az ügyvédi munkaközösségben is.

1970-ben egyéni turistaként sikerült két hetet Örményországban eltöltenem, ahol kutattam a gyökereim után. Itt találkoztam *Avanesian Alexszel* először.

Talán 1994 elején váratlanul megjelent lakásomon *Avanesian Alex* és *Diramerján Onnig* azzal a kéréssel, hogy az életbelépett új törvény alapján vállalljam el az örmény kisebbségi önkormányzatok megalakításához szükséges történelmi magyarörmény választók felkutatását, kampány megszervezését, a szükséges dokumentumok elkészítését, a hivatalos szervekkel való kapcsolatépítést és képviseletet stb., miután csak a történelmi magyarörmények jogosultak önkormányzatokat létrehozni.

A kérés meglepett, ügyvédi elfoglaltságom miatt hosszabb gondolkodási időt kértem. Végül elvállaltam a felkérést azzal a megfogalmazott kampányfelhívással, hogy a hazai magyar anyanyelvű történelmi örménység és az újonnan betelepült örmény nyelvűek közösen hozzák létre az örmény önkormányzatokat minden szinten, a közös örmény kultúra bemutatása céljából.

Hónapokon keresztül telefonkönyvekből gyűjtöttem ki az örmény vezetékneveket (*Szongott Kristóf* könyve alapján), hogy minél több magyarörmény gyökerű szavazhasson örmény önkormányzatainkra. Nagyon sikeres volt az indulás. A beindult önkormányzatokat felkészítettem a működésre. Az országos testület elnöke *Avanesian Alex* lett, az alelnökséget jogászként én vállaltam el a törvényesség biztosításáért.

Amikor azt a megbízatást kaptam, hogy állítsam talpra az örmény közösséget, még magam sem tudtam mekkora ez a munka. Az általam ismert és „titokban” működő örmény közösségeken kívül magam sem tudtam kik is a még élő örmények, hol vannak, vállalják-e örménységüket. A szerény egyházi névsoron kívül az egyetlen támpontom az örmény nevek sajátossága volt. Tudtam, hogy a beilleszkedés miatt az örmények „magyarították” neveiket. Szerencsére a gyakori örmény névmagyarításokat már a XIX. század végén *Szongott Kristóf* könyvben rendszerezte. E könyvre alapozva a telefonkönyv alapján kezdtem el hívogatni az örménynek vélt személyeket. Képzeljék el magukról, valaki felhívja és megkerdeszgeti finoman, hogy örmény-e? Sokan megörültek annak, hogy újra szerveződik az örmény közösség, mások semmit nem tudtak az örmény gyökereikről. Óvatosan rákérdeztem, vannak-e erdélyi vagy Erdélyből származó felmenői, hogy is hívják a nagyszülőket. Nagyon sok kellemes és kellemetlen tapasztalatom volt. De szívós munkával valami elindult, gyűltek a nevek és címek. Természetes, hogy e módszerrel nem lehet több ezer embert elérni, de túljutottunk az első választáson, az ahhoz szükséges létszám összejött. Az örmény szavazatok meghaladták a sokkal nagyobb nemzetiségek szavazatait is. A

megalakuló kisebbségi önkormányzatok működésére a közmédia odafigyelt, igen sok rendezvényünkről tájékoztatott, így a potenciálisan elért örmények köre megtöbbszöröződött, széles körben ismerté váltak az örmények.

A következő probléma, az örmény aktivitás felélesztése volt. Jól működtek a klubok, nagyon érdekes előadások hangzottak el örmény történelemről, örmény vallásról, híres örményekről, örmény filmeket mutattunk be, képkiallításokon népszerűsítettük Örményországot, az erdélyi örmény városokat stb. Sajnálattal tapasztaltam, hogy bár ezen előadásokat, rendezvényeket sokan látogatták, azonban a befogadás szinte olyan volt, mint egy TIT előadásé. Érdekesnek és szépnek tartották, de sokan az érintettek közül még mindig távolságból szemlélték az örmény közösséget. Ekkor mondta egyik alapító tagunk, aki maga is sok előadást tartott, hogy nem ad egy évet és az „örménykedés kifűjt”. Az érdeklődést nem lehet tartósan fenntartani. Elfogytak az előadás témák, bemutattunk már mindent, nem tudunk újítani.

Befelyezés a következő számban!

dr. Issekutz Sarolta